

College voor Toetsen en Examens

LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO

Syllabus centraal examen 2021

Versie 3, juni 2019

Verantwoording:

© 2019 College voor Toetsen en Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus bevat een specificatie van de examenstof Latijnse Taal en Cultuur (LTC) voor het examenjaar 2021. Het in de syllabus vermelde pensum is door CvTE vastgesteld na advies van de Vereniging van Classici in Nederland (VCN). De syllabus is tot stand gekomen in overleg tussen de vaststellingscommissie LTC van het CvTE en de constructiegroep LTC van Cito, en na raadpleging van SLO en universitaire specialist(en) door het CvTE vastgesteld.

Inhoud

VOORWOORD	4
1. EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	5
2. SPECIFICATIE EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	6
3. HET CENTRAAL EXAMEN	12
3.1. ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN	12
3.2. HULPMIDDELEN	12
BIJLAGE 1. EXAMENPROGRAMMA LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO	13
BIJLAGE 2. DE PLAATS VAN LATIJNSE TAAL EN CULTUUR EN GRIEKSE TAAL EN CULTUUR IN DE PROFIELEN	15
BIJLAGE 3. DE MINIMUMLIJST LATIJN	16
Deel I Vormleer	
Deel II Syntaxis	
Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen	

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2021. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2022 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2021 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2020 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2021 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. P.J.J. Hendrikse

1. Examenstof van het centraal examen

Het **centraal examen** heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B¹ (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het College voor Toetsen en Examens maakt een specificatie bekend van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2021	2022	2023
Cicero, retorisch proza	Plinius en Martialis	Ovidius

---

¹ Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Cicero
Genre: Retorisch proza

A. Teksten

Cicero, *Oratio Pro Sexto Roscio*

Teksteditie:	A.R. Dyck: <i>Cicero, Pro Sexto Roscio</i> . Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
Rode draad:	Dezelfde feiten, een alternatief verhaal: de aanval is de beste verdediging.

1 Pensum

(De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

par. 1	Cicero's eerste woorden
* par. 2-8	Vervolg exordium deel 1: Cicero's positie, de rechtszaak en de macht van de tegenstanders
par. 9-14	Exordium deel 2: Cicero's inzet en de taak van de rechters
par. 15-29	Narratio: uiteenzetting van de feiten
* par. 29-34	Digressio: het doel van de aanklagers
* par. 35-36	Partitio: aankondiging per punt van de argumentatie
par. 37-44	Argumentatio A-1: Roscius heeft niet het karakter van een vadermoordenaar en geen motief voor vadermoord
* par. 45-47	Argumentatio A-2: toneel leert ons over vaderliefde
* par. 48-51	Argumentatio A-3: prestige boerenbedrijf
par. 52-54	Argumentatio A-4: de aanklager geeft geen bewijs voor zogenaamd motief voor vadermoord
* par. 55-57	Argumentatio A-5: digressie over het nut van aanklagers
* par. 58-63	Argumentatio A-6: Erucius heeft zijn werk niet goed gedaan
* par. 64-82	Argumentatio A-7: Exempla van beschuldigingen van vadermoord; afronding refutatio
par. 83-88	Argumentatio B-1: de tegenaanval: <i>Cui bono?</i> incl. schets van T. Roscius Magnus
* par. 89-91	Argumentatio B-2: digressie over de rol van de aanklager
par. 92-98	Argumentatio B-3: wijze en berichtgeving van de moord: een alternatief scenario
* par. 99-108	Argumentatio B-4: schets van de tweede verdachte: Capito
* par. 109-123	Argumentatio B-5: afronding van de tegenaanval
par. 124-129	Argumentatio C-1: schets van de derde verdachte: Chrysogonus
par. 130-131	Argumentatio C-2: de rol van Sulla en de proscripties
* par. 132-142	Argumentatio C-3: de luxe, maar onethische levensstijl van Chrysogonus
* par. 143-149	Peroratio, deel 1
par. 150-154	Peroratio, deel 2

2 Genre

2.1 Cicero en de retorica

De *Pro Sexto Roscio* is een redevoering, uitgesproken voor de rechtbank. Dit betekent dat we te maken hebben met een retorische tekst, d.w.z. een tekst met een persuasief doel. Cicero is er alles aan gelegen zijn gelijk te krijgen, ook al heeft hij dat misschien niet. Hij geeft zijn voorstelling van de gebeurtenissen, een voorstelling die niet per se met de feiten overeenkomt. Hij presenteert argumenten in zijn volgorde en in zijn formulering; conclusies zijn in eerste instantie voor zijn rekening. In het geval van de *Pro Sexto Roscio* vereisen de politieke omstandigheden bovendien de nodige voorzichtigheid van Cicero's kant.

2.1.1 De geschiedenis van de retorica

1. Oorsprong en vroege ontwikkeling.

Rechtspraak, politieke en militaire besluitvorming en ceremoniële redevoeringen waren al vanaf de tijd die Homerus beschrijft openbare gebeurtenissen, waarbij een goede spreker veel aanzien en invloed genoot. Met de opkomst van de democratie in Athene in de vijfde eeuw v.C. en de veranderende machtsverhoudingen in de polis nam de invloed van de retorica sterk toe. Naar aanleiding van het optreden van diverse 'sofisten', die stelden kennis te kunnen overdragen op het gebied van gelijk hebben en vooral gelijk krijgen (de theorie van de 'waarschijnlijkheid' of 'plausibiliteit' als alternatief voor de 'waarheid'), werd de retorica het object van systematische reflectie.

2. De filosofen en de retorica

Plato (427-347 v.C.) geloofde in het bestaan van een objectieve waarheid en hij vond dat de waarheid zelf de mensen moest overtuigen. Zijn houding tegenover de retorica is desalniettemin ambivalent. Hij laat in zijn dialogen Socrates de strijd aanbinden met de sofisten en hun retorische trucs, maar tegelijkertijd is zijn Socrates een slim en krachtig spreker, en geldt Plato als een van de beste en meest overtuigende schrijvers.

Aristoteles (384-322 v.C.) benaderde de retorica vanuit een empirisch en praktisch standpunt. Anders dan Plato maakte hij een onderscheid tussen de retorica, die een moreel neutrale vaardigheid is, en de redenaar, die verantwoordelijk is voor een moreel verantwoorde toepassing. In principe moet de redenaar volgens hem met zakelijke en eerlijke argumenten zijn toehoorders proberen te overtuigen. Omdat de meeste mensen echter niet oordelen op strikt rationele gronden, mag de redenaar volgens Aristoteles ook psychologische beïnvloeding en boeiend taalgebruik aanwenden om zijn doel te bereiken.

3. Hoogtepunt en verandering van de retorica in Griekenland

Het hoogtepunt van de praktijk van de retorica in Griekenland werd belichaamd door Demosthenes (384-322 v.C.), die later het grote voorbeeld werd voor Cicero. Demosthenes excelleerde in het genre van de politieke welsprekendheid, dat aan belang inboette na de veroveringen van Alexander de Grote en de stichting van de grote koninkrijken van Alexanders opvolgers. De procesredevoering bleef daarentegen belangrijk en de lofrede kreeg zelfs een nieuwe impuls door de verheerlijking van de hellenistische heersers. In het onderwijssysteem nam het onderricht in de retorica een overheersende positie in: enerzijds leidde de retor (de retoricaleeraar) specialisten in welsprekendheid op, anderzijds zorgde hij ook voor de afronding van de algemene vorming van de jeugd uit de hogere standen door middel van een compleet studieprogramma.

4. De retorica bereikt Rome

In de tweede eeuw v.C. kwam in Rome het onderwijs in de retorica op, hoewel de praktijk van redevoeringen net als in Griekenland natuurlijk al veel langer bekend was (bijvoorbeeld in de senaat, de volksvergadering en de rechtspraak, of bij de zogenaamde lijkrede of de veldheersredevoering). De spreekvaardigheid van de Romein berustte tot die tijd vooral op aanleg en routine, aangevuld met voorbeelden die hij door *imitatio* verkregen had. Door Griekse leraren in de retorica raakten de Romeinen vertrouwd met het Hellenistische onderwijssysteem. Rond 100 v.C. werden ook scholen geopend door Romeinse leraren die hun onderwijs in het Latijn gaven. De inhoud van het (Griekse) studieprogramma bleef in grote lijnen gelijk en de Romein zag het als zijn opgave om de Griekse voorbeelden na te volgen en te overtreffen (*imitatio* en *aemulatio*). De retorica onderging bovendien een transformatie omdat de Griekse theorie moest worden aangepast aan de Romeinse praktijk.

5. Het hoogtepunt van de retorica in Rome

Met Cicero bereikte de praktijk van de Romeinse welsprekendheid haar hoogtepunt. Ook in theoretisch opzicht heeft Cicero een rol van betekenis gespeeld. In *De oratore* heeft hij zijn belangrijkste ideeën omtrent de ideale redenaar uiteengezet. Deze *orator perfectus* moest retorisch geschoold, door de praktijk gevormd en filosofisch onderlegd zijn. Het belang van de theoretische en technische aspecten (*ars*) werd door hem minder hoog aangeslagen dan de natuurlijke aanleg (*ingenium*), oefening (*exercitatio*) en praktijkervaring (*usus*). Het allerbelangrijkst voor Cicero was de culturele vorming van de redenaar op het gebied van filosofie, recht en geschiedenis.

6. Verandering

Na de vestiging van de alleenheerschappij van Augustus werd de politieke retorica in Rome minder belangrijk dan daarvoor, maar de retorenscholen bleven als opleidingsinstituut voor de elite fungeren.

Nieuw in het programma waren de *declamationes*, openbare voordrachten over fictieve, vaak bizarre onderwerpen zoals kidnapping door piraten, moorden op tirannen etc.

2.1.2 De theorie van de klassieke retorica

1. De doelstelling

Het doel van de retorica is het publiek, de tegenpartij of de beoordelende instantie te overtuigen of te overreden (*persuadere*).

2. Het onderwerp

De klassieke retorica heeft betrekking op de behandeling van onderwerpen waarover men van mening verschilt of kan verschillen. Deze onderwerpen kunnen onderverdeeld worden in *quaestiones infinitae* (vraagstukken van algemene aard, waarbij geen nadere specificaties aanwezig zijn, zoals de vraag 'mag een zoon zijn eigen moeder doden als zij zijn vader gedood heeft?') en *quaestiones finitae* (specifieke vraagstukken, waarbij bepaalde personen en bepaalde omstandigheden een rol spelen, zoals de vraag 'Mocht Orestes zijn moeder Clytaemnestra doden omdat zij Agamemnon op zo'n afschuwelijke manier had omgebracht?'). De retorica richt zich meestal op vraagstukken die de mens als burger in de maatschappij aangaan.

In navolging van Aristoteles onderscheidt men drie soorten redevoeringen:

1) Het pleidooi in een rechtszaal, met als belangrijkste vraagstelling: 'is de daad die ter beoordeling ligt wettig of onwettig dan wel rechtmatig of onrechtmatig?'. Deze soort heet het *genus iudiciale*. Alle vraagstukken waarbij een beoordeling op basis van het geldende recht (bv. diefstal, geweldpleging, moord) vereist wordt, vallen in deze categorie.

2) De politieke redevoering, met als hoofdvraag of het ter discussie staande beleid nuttig of schadelijk is en of het moreel verantwoord is of niet. Deze soort heet het *genus deliberativum*. Men kan bijvoorbeeld denken aan situaties waarin een regering de oorlog wil verklaren aan een vijand of een afgefallen bondgenoot. Punten van overweging zijn in zo'n geval of het moreel verantwoord is, of het in overeenstemming met internationale verdragen is en of de actie wel het bedoelde effect zal hebben.

3) De gelegenheidsrede, zowel de lofrede als de smaadrede, met als vraagstelling: is de persoon of zaak in kwestie goed of slecht, mooi of lelijk etc. Deze soort heet het *genus demonstrativum*. Men kan hierbij denken aan herdenkingsredevoeringen waarbij bepaalde personen of zaken dankbaar herdacht worden, of aan redevoeringen waarin een persoon, een instantie of een collectief publiekelijk gehekeld wordt.

3 De spreker

De belangrijkste indeling uit de retorische systematiek is opgesteld vanuit het gezichtspunt van de spreker. Het gaat hier om de 'taken van de redenaar', de opeenvolgende bewerkingsfasen vanaf de confrontatie met het onderwerp tot de confrontatie met het publiek. Meestal werden er vijf fasen onderscheiden:

- *inventio*: het onderzoeken van het voorgelegde vraagstuk om tot een centrale stelling te komen, en het vinden van de argumenten voor het verdedigen van die stelling;
- *dispositio*: het ordenen van het gevondene, met name van de argumenten, tot een goed opgebouwd betoog;
- *elocutio*: de adequate verwoording van het gevondene en geordende (stilistische vormgeving);
- *memoria*: het memoriseren van de tekst;
- *actio/pronuntiatio*: de voordracht van de redevoering (stemgeluid, gezichtsuitdrukking, gebaren).

4 De tekst

Voor de opbouw van het betoog hield men in het algemeen de volgende principes aan, die ook wel de 'leer van de delen van de redevoering' genoemd werd:

- *exordium*, de inleiding. Hierin wordt de toehoorder voorbereid op het komende betoog en wordt zijn aandacht gewekt of eventuele tegenzin weggenomen. Gevoelens van sympathie dienen bij de toehoorder gewekt te worden voor de spreker of de cliënt of de zaak (of alle drie).
- *narratio*, de vertelling of uiteenzetting van de toedracht. Pas als de redenaar merkt dat hij zijn publiek in zijn greep heeft, begint hij met het vertellen van de (voor)geschiedenis. Het spreekt vanzelf dat hij daarbij niet een strikt objectief verslag van de gang van zaken hoeft te geven. Negatieve zaken kunnen worden weggemoffeld, positieve zaken kunnen worden aangedikt.

- *propositio*, de stelling, en de indeling van de daarop volgende argumentatie. Dit onderdeel heeft als belangrijkste functie om de toehoorder zeer beknopt in te prenten wat er gebeurd is en wat er behandeld zal gaan worden in het vervolg van de redevoering.
- *argumentatio*, de eigenlijke argumentatie pro en contra. In dit onderdeel wordt geappelleerd aan het vermogen van de toehoorder om logisch te redeneren. De stelling van de tegenpartij wordt ontkracht (*refutatio*) en de eigen positie door argumenten bevestigd (*confirmatio*).
- *peroratio*, de afsluiting van de redevoering. In het sluitstuk van de redevoering kan men nog een laatste beroep doen op de toehoorders en is er de mogelijkheid om te recapituleren.
- Redenaars hielden zich vaak globaal aan deze 'ideale' indeling van de redevoering, hoewel een redenaar ervan kon afwijken als hij dat nodig vond.

5 De leer van de overreding: 'conciliare', 'docere' en 'movere'

Volgens de leer van de overreding beschikt de redenaar over drie wapens om zijn publiek te overtuigen: *conciliare* ('gunstig stemmen'), *docere* ('onderwijzen') en *movere* ('ontroeren').

Het exordium is volgens de klassieke retorica de aangewezen plaats voor het *conciliare*: het publiek gunstig stemmen door sympathie te wekken voor de redenaar en zijn cliënt, en de indruk wekken geloofwaardig te zijn. De redenaar probeert vanaf het begin een vertrouwensrelatie met het publiek aan te gaan.

De onderdelen *narratio* t/m *argumentatio* lenen zich bij uitstek voor het *docere*: de presentatie van het feitenmateriaal en de - eventueel suggestieve - argumentatie.

De peroratio moet de toehoorder ten slotte in de juiste gemoedstoestand (bv. verontwaardiging of medelijden) brengen: *movere*. In de praktijk gaat de redenaar vaak al in een eerder stadium over tot het *movere*.

6 Invectiva

Een invectiva (eigenlijk *oratio invectiva*) kan gedefinieerd worden als een redevoering die tot doel heeft om een tegenstander aan te vallen en onderuit te halen. Dit gebeurt door de persoon in kwestie van allerlei lelijks te betichten: gierigheid, hebzucht, lafheid, drankverslaving, luiheid, machtsmisbruik, etc.. Ook voor de *invectiva* werden in het retorisch onderwijs voorschriften geformuleerd: in het algemeen begon men met een beschrijving van de afkomst en de jeugd van de tegenstander; vervolgens passeerden verschillende slechte eigenschappen en morele fouten de revue; daarnaast konden ook lichamelijke gebreken en andere fysieke eigenaardigheden zonder enige terughoudendheid breed worden uitgemeten. Dergelijke argumenten, die naar ons gevoel weinig met de zaak te maken hebben en puur op de persoon gericht zijn, noemen we argumenten *ad hominem*.

Retorische invectieven vormden in de Romeinse republiek een vast onderdeel van het politiek bedrijf. Ze waren een algemeen gebruikt en geaccepteerd middel om tegenstanders verdacht te maken. Persoonlijke verdachtmakingen (onaangenaam uiterlijk, onzedelijk gedrag, oneervolle afkomst) waren in dit verband vaak belangrijker dan inhoudelijke kritiek. In vele redevoeringen van Cicero komen kenmerken uit de *oratio invectiva* terug.

3 Taal en stijl

De CVTE-minimumlijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centrale examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

B. Cultuurhistorische context

1. Leven van Cicero

Marcus Tullius Cicero (106-43 v.C.) is geboren in Arpinum, ten zuiden van Rome. Zijn familie behoorde tot de ridderstand (*equites*). Cicero heeft een gedegen opleiding gekregen in de retorica, de filosofie en rechtsgeleerdheid, drie terreinen waarop hij later naam gemaakt heeft. Deze opleiding vond plaats in Rome en later in Griekenland.

Als eerste van zijn familie slaagde Cicero erin door te dringen tot de hoogste ambten. Hij was daardoor een *homo novus*, iets wat door zijn tegenstanders regelmatig met de nodige minachting werd vermeld. De politieke carrière van Cicero was echter zeer succesvol, met als hoogtepunt het consulaat in 63, waarin Cicero met een sterk optreden een einde maakte aan de opstand van Catilina. Daarna kreeg hij meer moeite zich in de hoogste machtskringen te handhaven, en in 58 werd hij zelfs verbannen. Na zijn terugkeer ging Cicero zich weer met de politiek bemoeien, zij het in een beperktere rol.

Na de moord op Caesar trad hij tijdelijk op als adviseur van de jeugdige Octavianus en ging hij fel tekeer tegen Marcus Antonius. Octavianus en Marcus Antonius sloten echter een pact, waarbij Octavianus Cicero opofferde aan de goede verstandhouding met Marcus Antonius. Bij een halfslachtige vlucht poging werd Cicero op 7 december 43 door Antonius' soldaten vermoord.

De redevoering *Pro Sexto Roscio* is door Cicero uitgesproken in het jaar 80. Hij was toen 27 jaar oud, en het was zijn eerste belangrijke juridische redevoering. De jonge Cicero begaf zich met deze redevoering politiek gezien op glad ijs omdat hij het indirect opnam tegen Sulla. Dat hij de rechtszaak (hoogstwaarschijnlijk) won, pleit niet alleen voor het retorische talent van Cicero, maar ook voor zijn moed.

2. Historische context

In de late Romeinse republiek, de tijd waarin Cicero opgroeide, bestonden steeds heviger spanningen tussen de zogenaamde *populares* (politici die de macht wilden grijpen via het volk, d.w.z. de volksvergadering) en de *optimates* (politici die via de senaat aan de macht wilden komen). Deze strijd beleefde een hoogtepunt in de confrontatie tussen twee generaals, Marius (van de *populares*) en Sulla (van de *optimates*). Deze strijd werd uiteindelijk gewonnen door Sulla, die zich in 82 v.C. tot dictator liet uitroepen.

Al voor zijn dictatuur had Sulla tegenstanders in Rome en daarbuiten uit de weg laten ruimen, maar nu namen de moord- en roofpartijen nog eens sterk toe. Sulla liet zogenaamde proscripties publiceren, vogelvrij- en verbeurdverklaringen. Zo werd er een prijs gezet op de hoofden van zijn tegenstanders, van wie ook de bezittingen verbeurd werden verklaard. Ongeveer 5000 Romeinse burgers kwamen zo om het leven. Hun rijkdommen spekten de staatskas of kwamen terecht bij volgelingen van Sulla. Hoewel de proscripties officieel op 1 juni 81 werden gesloten, was het lang niet altijd duidelijk wie er allemaal op stonden. Ook werden er soms toch nog mensen aan toegevoegd. Het was een zeer angstige en gewelddadige tijd.

In 79 legde Sulla zijn dictatuur neer en gaf hij de macht terug aan de republiek, die hij in de tussentijd sterk in het voordeel van de senaat hervormd had. Na het aftreden en de dood van Sulla probeerden de *populares* hun macht weer te vergroten, en in 70 werd de volledige macht van de volksvergadering en de volkstribunen hersteld.

3. Strafrechtspraak

Tijdens de Republiek gold de strafrechtspraak niet als een taak van de overheid. Zo bestond er geen openbare aanklager. Iedere burger, niet alleen degene die vond dat hem onrecht was aangedaan, mocht een aanklacht indienen. Die aanklacht mocht alleen gaan over zaken die door de wet als misdrijf waren aangemerkt. Iedereen kon worden aangeklaagd: burgers, vrouwen, slaven, vreemdelingen.

Aanklachten konden worden ingediend bij de praetor, een hoge magistraat die de voorzitter was van de rechtbanken. Hij bepaalde ieder jaar welke burgers in de rechtbank als rechter mochten optreden. De rechters waren niet in dienst van de staat. Als er een aanklacht werd ingediend, stelde de praetor een jury van tientallen rechters samen. Ten tijde van de *Pro Sexto Roscio* bestonden zij uitsluitend uit senatoren (na 70 v.C. werden ook *equites* (ridders) toegelaten).

Het proces begon altijd met een redevoering van de aanklager, die de beschuldiging uitvoerig beschreef. Daarna kwam de aangeklaagde aan de beurt, die meestal werd bijgestaan door advocaten die voor hem het woord voerden. Daarna moest de aanklager zijn bewijzen presenteren, gevolgd door de bewijsmiddelen van de verdediging. In het Romeinse recht golden getuigenverklaringen als de zwaarst wegende bewijzen.

De stemming van de jury was geheim, en het vonnis werd uitgesproken door de praetor. Het was niet mogelijk om tegen de uitspraak in beroep te gaan.

4. Het proces tegen Sextus Roscius uit Ameria

Het proces tegen Sextus Roscius vond plaats in 80 v.C. De beklaagde was ervan beschuldigd zijn vader vermoord te hebben, *parricidium* dus (een term die in strikte zin 'vadermoord' betekent, maar ook in ruimere zin voor moord op familieleden werd gebruikt). De vader van Sextus Roscius, eveneens Sextus Roscius geheten, was een burger van enig aanzien, afkomstig uit Ameria (een plaats op zo'n 70 kilometer ten noorden van Rome). Hij stond aan de kant van Sulla en was aldus ontkomen aan de proscripties. Op een avond werd hij in Rome vermoord, terwijl zijn zoon zich op dat moment in Ameria bevond.

Wat er daarna gebeurde, stelt Cicero – die uiteraard een zeer gekleurde versie van de gebeurtenissen presenteert - als volgt voor. Toen Lucius Cornelius Chrysogonus, een bondgenoot van Sulla, van deze moord hoorde, smeedde hij een complot met twee vijanden van Sextus Roscius sr. om Sextus Roscius jr. uit de weg te ruimen en zich meester te maken van de rijkdom van senior door hem alsnog op de proscriptielijsten te plaatsen. Aldus geschiedde, en Chrysogonus kon zo de landgoederen voor een fractie van de werkelijke waarde opkopen. Pogingen om junior te vermoorden mislukten, waarna de samenzweerders besloten om hem de moord op senior in de schoenen te schuiven. Er werd een aanklager gezocht en enkele getuigen omgekocht. De vooruitzichten waren goed: er was al een poos geen moordzaak meer behandeld in de rechtbank, waardoor er door de Romeinen werd uitgekeken naar een veroordeling. Bovendien zou niemand het durven opnemen tegen Chrysogonus, aangezien dat als een aanval op Sulla zelf zou worden gezien.

Onder die omstandigheden kwam de jonge Cicero naar voren om Sextus Roscius te verdedigen.

De examenkandidaat moet de volgende namen en termen zonder toelichting of uitleg kunnen hanteren: Cicero, Sextus Roscius senior, Sextus Roscius junior, Sulla, Marius, Chrysogonus, *optimates*, *populares*, proscripties.

5. Receptie

Cicero's *Pro Sexto Roscio* heeft in latere tijden sterk tot de verbeelding gesproken. Bij wijze van voorbeeld wordt hier Steven Saylor's *Roman Blood* (uit de Gordianus-reeks) genoemd; de auteur integreert de speech op creatieve wijze in zijn historische roman. Daarnaast maakte de BBC onder de titel 'Murder in Rome' een gedramatiseerde documentaire over het proces.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2. Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en cultuur vwo

Latijnse taal en cultuur (LTC)

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Reflectie op klassieke teksten (subdomein 1) en antieke cultuur (subdomein 2)

Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

Domein C Zelfstandige oordeelsvorming

Domein D Oriëntatie op studie en beroep

Domein E Informatievaardigheden

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B² (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het CvTE maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

---

² Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten en antieke cultuur

subdomein 1: Reflectie op klassieke teksten

1 De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:

- een ongeziene passage te vertalen;
- een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
- een passage vanuit taalkundig, letterkundig en cultuurhistorisch perspectief te vergelijken met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

subdomein 2: *(alleen van toepassing op het schoolexamen)* Reflectie op antieke cultuur

2 De kandidaat kan:

- *antieke cultuuruitingen van verschillende cultuurdomeinen plaatsen in hun historische en culturele context en met elkaar in verband brengen;*
- *antieke cultuuruitingen onderzoeken en zijn bevindingen formuleren.*

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

3 De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:

- onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en eigentijdse ontwikkelingen;
- de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de klassieke traditie waarin Europa staat.

4 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen):*

De kandidaat kan:

- *voorbeelden uit de receptiegeschiedenis herkennen, deze plaatsen in de context van de betreffende periode in de Europese cultuur en de van toepassing zijnde werkingsmechanismen noemen;*
- *cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen.*

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

5 De kandidaat kan een beargumenteerde reactie formuleren op de inhoud van voorgelegde teksten en andere cultuuruitingen (uit de Oudheid en latere tijden).

6 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen)*

De kandidaat kan cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen en daarover een beargumenteerd oordeel geven.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

7 De kandidaat kan:

- doelgericht informatie en bronnenmateriaal zoeken, beoordelen, selecteren en verwerken, o.a. met behulp van het woordenboek;
- (verworven) informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij LTC;
- adequaat schriftelijk, mondeling en digitaal in het publieke domein communiceren over onderwerpen uit het desbetreffende vakgebied;
- bij het verwerven van vakkennis en vakvaardigheden reflecteren op eigen belangstelling, motivatie en leerproces.

Bijlage 2. De plaats van Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur in de profielen

Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2015.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van literaire termen die door het CvTE bekend worden verondersteld.

De minimumlijst Latijn hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvTE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals indicativus en nominativus. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvTE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van zelfstandige naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *hostis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.
De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van bijvoeglijke naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *gravis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.
De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.
De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostrī*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle*, *nolle*
- *esse*, *posse*, *fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*
- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i*, *-si*, *-xi*, *-psi*
- uitgang *-ēre* in plaats van *-ērunt*
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
  - genitivus possessivus
  - genitivus partitivus
  - genitivus subiectivus
  - genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen “tamelijk” en “te”.

Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen “-ste” en “zeer”.

Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: “zo ... mogelijk”.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

Het begrip (semi)deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden). In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).

- het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden). In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan.

Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie “mislukt” of niet tot een einde gebracht wordt (poging).

Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.

- het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden). In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.

- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.

- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.

- in de indirecte vraag.

- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.

- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen), wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.

- in de ablativus absolutus.

- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.

- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).

- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen (in geval van ontkenningen).
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen

N.B. Wanneer in examenvragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, dan wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin. Een tekstelement kan bestaan uit aaneensluitende woorden, maar dit hoeft niet.

I. Stilistische begrippen

Afgebeelde Zie vergelijking.

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum murmure montis

met luid gerommel van de berg

Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel
dag brood op de tafel
dag visserke-vis met de pijp

P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,
hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen

Catullus, *Carmen* 51.1-2

N.B. De betreffende tekstelementen hoeven niet per se in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Scelestā, vae te, quae tibi manet vita?
Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?
Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?
Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Misdadige vrouw, wee jou; wat voor leven staat je te wachten?
Wie zal er nu naar je toe komen? **Aan wie** zul je mooi schijnen?
Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?
Wie zul je kussen? **Wie** zul je in zijn lippen bijten?

Catullus, *Carmen* 8.15-18

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water en vuur**.

alieni adpetens, **sui** profusus

belust op **andermans vermogen**, verkwistend met **zijn eigen vermogen**

Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 5

Asyndeton	<p>De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.</p> <p>Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.</p> <p style="text-align: right;">Multatuli, <i>Max Havelaar</i></p> <p>retia rara, plagae, lato venabula ferro</p> <p>wijdmazige netten [en] strikken [en] breedpuntige speren.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.131</p> <p>Navem in conspectu nullam, tres litore cervos prospicit errantes.</p> <p>Nergens ontwaarde hij een schip, [maar] hij zag op het strand [wel] drie herten zwerfen.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 1.184-185</p>
Beeld	Zie vergelijking.
Chiasme	<p>De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.</p> <p>N.B. op het Centraal Examen dienen de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).</p> <p>Je moet niet leven (a) om te eten (b) maar eten (b) om te leven (a).</p> <p>Denkend aan de dood (a) kan ik niet slapen (b) en niet slapend (b) denk ik aan de dood (a)</p> <p style="text-align: right;">J.C. Bloem, <i>Insomnia</i></p> <p>Aenean fundantem (a) arces (b) ac tecta (b) novantem (a) conspicit.</p> <p>Hij ziet Aeneas funderingen leggen voor vestingen en huizen bouwen.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.260-261</p>
Climax	<p>Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.</p> <p>Uren, dagen, maanden, jaren, vliegen als een schaduw heen</p> <p style="text-align: right;">Rhijnvis Feith, <i>Nieuwjaarslied</i></p> <p>Hic sunt (...) qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent.</p> <p>Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op de dood van ons allen, op de ondergang van deze stad, ja, van de hele wereld.</p> <p style="text-align: right;">Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.9</p>
Enallage	<p>De verbinding van een bijvoeglijk naamwoord met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.</p> <p>Midwinterdag.—De geur van oude jassen, de gang met kalken licht om in te dwalen.</p> <p style="text-align: right;">Ida Gerhardt, <i>Tussenuur</i></p> <p>lbant obscuri sola sub nocte per umbram.</p>

Zij liepen **donker** door de **eenzame** nacht door het duister. (= Zij liepen **alleen** door de **donkere** nacht in het duister.)

Vergilius, *Aeneis* 6.268

Eufemisme

De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.

inslapen (= sterven)

quibus fors corpora dedisset, darent animos.

(Romulus zei) dat ze hun geest moesten geven aan degenen **aan wie het lot hun lichaam had gegeven** (= dat ze diegenen moesten gaan liefhebben die hen geroofd hadden).

Livius, AUC 1.9.15

Romulus zegt dit tegen de Sabijnse meisjes die door de Romeinen ontvoerd zijn.

Hyperbaton

De uiteenplaatsing van woorden die een grammaticale eenheid vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.

Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.

Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat vliegen.

Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214

N.B. In collocaties als **magno cum murmure** ("met zwaar gedreun", Vergilius, *Aeneis* 1.55) en **commixtis igne tenebris** ("met vuur vermengde duisternis", Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (*cum, igne*) maken namelijk deel uit van de woordgroep.

Hyperbool Overdrijving.

instar **montis equum**

een paard zo groot als **een berg**

Vergilius, *Aeneis* 2.15

Litotes

De ontkenning van een begrip waardoor het tegendeel benadrukt wordt.

Daar ben ik **niet vies** van. (= Dat vind ik heel lekker.)

Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.

Ik **ben niet onwetend** (= Ik weet heel goed) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.

Cicero, *Epistula ad Familiares* 15.6

Metafoor

Een vorm van beeldspraak waarbij alleen het beeld wordt genoemd (dus *zonder* "als", "zoals", "gelijk aan", etc.).

Hij **zwemt** in het geld.

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.

Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia

De vervanging van een woord door een ander woord uit hetzelfde betekenisveld.

- **Abstractum pro concreto**: een abstract in plaats van een concreet begrip.

cum **desiderio** meo nitenti
carum nescio quid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= het meisje naar wie ik verlang)
een leuk spelletje wil spelen

Catullus, *Carmen* 2.5-6

- **Naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer.**

Cererem corruptam undis

Ceres (= het graan) bedorven door het water

Vergilius, *Aeneis* 1.177

- **Materiaal in plaats van voorwerp**

inutile **ferrum**

nutteloos **ijzer** (= ijzeren wapen)

Vergilius, *Aeneis* 2.510

- **Pars pro toto**: een deel in plaats van het geheel.

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos door de **daken** (= huizen) van de stad
stormend

Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox

Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Zo zullen de laatsten de eersten en de eersten de laatsten zijn.

Evangelie van Mattheus 20.16

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Parallellisme

Het verschijnsel dat twee of meer zinnen of zinsdelen dezelfde structuur hebben.

Spreken is zilver, zwijgen is goud.

(...) qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint

(...) die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen

Cicero, *Oratio pro Caelio* 1

Personificatie

Een vorm van beeldspraak waarbij levenloze dingen, voorwerpen of abstracties als levende wezens worden voorgesteld of eigenschappen daarvan toebedeeld krijgen.

Het licht begint te wandelen door het huis en raakt de dingen aan.

Ida Gerhardt, *Zondagmorgen*

Dulces exuviae, (...) accipite hanc animam

Dierbare kledingstukken, (...) neem mijn leven.

Vergilius, *Aeneis* 4.651-652

Voordat Dido zichzelf doodt, spreekt ze de kledingstukken van Aeneas aan, die hij bij zijn vertrek heeft achtergelaten.

Pleonasme

Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die reeds in het begrip zelf besloten ligt.

een **potentiële** kans

deorum immortalium

onsterfelijke goden

Cicero, *Pro Sexto Roscio* 29

Polysyndeton

De opeenvolging van twee of meer tekstelementen binnen een zin die telkens door een nevenschikkend voegwoord met elkaar verbonden zijn.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweet

Joost van den Vondel, *Palamedes*

Et placet **et** video, sed quod video**que** placet**que**
non tamen invenio.

Hij bevalt mij en ik zie hem, maar wat ik zie en wat mij bevalt kan ik toch niet vinden.

Ovidius, *Metamorphosen* 3.446-447

Narcissus is verliefd op zijn eigen spiegelbeeld, maar kan het niet bereiken.

Laudat digitos**que** manus**que**
bracchia**que** **et** nudos media plus parte lacertos.

Hij prijst haar vingers **en** haar handen **en** haar onderarmen **en** haar voor meer dan de helft ontblote bovenarmen.

Retorische vraag	<p>Een vraag waarbij het niet de bedoeling van de vragensteller is dat er een antwoord gegeven wordt.</p> <p>Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel? Bill Gates</p> <p>Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld? Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.1</p>						
Sententia	<p>Een algemeen geldende uitspraak.</p> <p>Van het concert des levens heeft niemand een program. Homines, dum docent, discunt. Mensen leren, terwijl zij les geven. Seneca, <i>Epistula ad Lucilium</i> 7.8</p>						
Tautologie	<p>Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.</p> <p>gratis en voor niks</p> <p>Domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi. Ik heb mijn huis met grotere wachtposten beveiligd en versterkt. Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.10</p>						
Tertium comparationis/punt van overeenkomst	<p>Zie vergelijking.</p>						
Tricolon	<p>Een opsomming die bestaat uit drie delen.</p> <p>Adfuit ille quidem, sed nec sollemnia verba nec laetos vultus nec felix attulit omen.</p> <p>Hij verscheen wel, maar noch feestelijke woorden, noch een vrolijk gezicht, noch een gelukwens bracht hij mee. Ovidius, <i>Metamorphoses</i> 10.4-5</p>						
Vergelijking	<p>Vorm van beeldspraak waarbij afgebeelde en beeld beide worden genoemd (dus <i>met</i> "als", "zoals", "gelijk aan" etc.).</p> <p>De vergelijking bestaat uit drie elementen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. afgebeelde (= persoon/zaak die vergeleken wordt) 2. beeld (= persoon/zaak waarmee vergeleken wordt) 3. punt van overeenkomst/tertium comparationis (= het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen) <p>De blozende jongen was zo rood als een kreeft.</p> <table><tr><td>Afgebeelde:</td><td>de blozende jongen</td></tr><tr><td>Beeld:</td><td>de kreeft</td></tr><tr><td>Punt van overeenkomst:</td><td>het rood zijn</td></tr></table>	Afgebeelde:	de blozende jongen	Beeld:	de kreeft	Punt van overeenkomst:	het rood zijn
Afgebeelde:	de blozende jongen						
Beeld:	de kreeft						
Punt van overeenkomst:	het rood zijn						

aut quam sidera multa, cum tacet nox,
furtivos hominum vident amores:
tam te basia multa basiare
vesano satis et super Catullo est.

of zoveel sterren als er, wanneer de nacht zwijgt, de heimelijke liefdes van de mensen zien: als je me zoveel kussen geeft, is dat voldoende en meer dan voldoende voor de waanzinnige Catullus.

Catullus, *Carmen* 7.7-10

Afgebeelde:	het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt
Beeld:	het aantal sterren aan de hemel
Punt van overeenkomst:	oneindigheid

II. Narratologische begrippen

- Alwetende verteller** De vertellende instantie die complete kennis van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal heeft.
- Apostrofe** De verteller richt zich rechtstreeks tot een personage of gepersonifieerde zaak in het verhaal.
- Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus?
- Hoe was je er toen aan toe, Dido, toen je dergelijke dingen zag?
Vergilius, *Aeneis* 4.408
- ... Priamique arx alta maneres.
- ... en dan zou jij nog overeind staan, hoge burcht van Priamus.
Vergilius, *Aeneis* 2.56
- Dramatische ironie** Het verschijnsel dat een of meer personages minder kennis van de situatie hebben dan de lezer / het publiek.
- Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.
- Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen?
Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid
of mijn leeftijd waar je voor vlucht.
Ovidius, *Metamorphosen* 3.454-456
- Narcissus spreekt tot zijn eigen spiegelbeeld zonder dat hij dit zelf in de gaten heeft.*
- Prospectie (flashforward)** Het vooruitkijken door een personage of de verteller naar latere gebeurtenissen.
- Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.
- Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden**.
Ovidius, *Metamorphosen* 8.211-212
- Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.*
- Retrospectie (flashback)** Het terugkijken door een personage of de verteller op gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.
(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd,
toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.
(...)

**Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het
(uit het vuur) gered was, had het jou al die jaren gered, jongen.**

Ovidius, *Metamorphosen* 8.451-452; 458-459

Vertellerscommentaar

Het door de alwetende verteller (terloops) geleverde commentaar op gebeurtenissen of personages.

At regina dolos (**quis fallere possit amantem?**)
praesensit

Maar de koningin voorvoelde het bedrog (**wie zou een verliefd mens kunnen misleiden?**)

Vergilius, *Aeneis* 4.296-297

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal zien; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo

De verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd.

Wanneer de woorden van een personage in de directe rede worden weergegeven, is de verteltijd **even lang** als de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt, is de verteltijd **korter** dan de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp, is de verteltijd **langer** dan de vertelde tijd.

Versnelling: het verteltempo wordt hoger dan in het voorafgaande.

Vertraging: het verteltempo wordt lager dan in het voorafgaande.

Verteltijd

De tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen.

Vertelde tijd

De tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen.

III. Argumentatieve begrippen

A-fortiori-redenering

Een redenering die stelt dat, wanneer in een bepaalde situatie iets geldt, het vanzelfsprekend is dat dit in een andere situatie met des te meer reden geldt.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: **quanto magis** hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. **Des te meer** moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 48.1

Analogie

Een argumentatie die gebruik maakt van een vergelijkbare situatie.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, **sic** quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, **zo** mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, *De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

De verwijzing naar een uitspraak van een belangrijk persoon om een eigen bewering kracht bij te zetten.

Sed ne soli mihi hodie didicerim: (...) Democritus ait (...). Bene et ille, quisquis fuit (...). Egregie hoc tertium Epicurus (...)

Maar om te voorkomen dat ik vandaag niet alleen voor mijzelf geleerd heb: (.) Democritus beweert (...). Een tweede mooie uitspraak is van een onbekende auteur (...). Hier is nog een derde mooie uitspraak. Epicurus zegt (...).

Seneca citeert Democritus, een onbekende auteur en Epicurus om zijn eigen gedachte te bevestigen.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 7.10-12

Invoeren fictieve spreker

Een opmerking van een denkbeeldige spreker.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als er een noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen), een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior
premissa minor
conclusio

Alle mensen zijn sterfelijc
Socrates is een mens
Socrates is sterfelijc

IV. Aanvullingen voor dactylische poëzie

N.B. 1. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon. De kandidaat wordt geacht in staat te zijn een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te scanderen. De begrippen cesuur en synizese worden niet bekend verondersteld.

N.B. 2. Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a, de ablativus enkelvoud op een lange -a.

Dactylische hexameter en elegisch distichon: effecten van de afwisseling dactylus–spondee op de inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid suggereren, terwijl het veelvuldig voorkomen van dactyli opwinding, luchtigheid of snelheid kan uitdrukken.

Illud

auditum saxi intellectumque ferarum (5 spondeeën)
sensibus.

Dat is gehoord door rotsen en begrepen door de zintuigen van wilde dieren.

Ovidius, *Metamorphosen* 11.41-43

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum. (5 dactyli)

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakte.

Vergilius, *Aeneis* 8.596

Elisie

Het verschijnsel dat, als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord wegvalt.

Illa redit iuvenem**que** oculis animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel.

Serius egressus vestigia vidit **in alto**
pulvere certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.105-106

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het “beeld” uitvoerig wordt uitgewerkt.

Aeneas ziet hoe de Carthagers hard werken aan de bouw van hun nieuwe stad. Dan volgt deze vergelijking.

Qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

Zo ook zwoegen in de vroege zomer de bijen op de bloemige velden onder de zon, wanneer zij de jonge volwassen geworden bijen naar buiten brengen of de vloeibare honing persen en de cellen vullen met heerlijke nectar, of als zij de vrachten overnemen van hen die komen aanvliegen of wanneer ze in slagorde geschaard het nutteloos volkje van de darren verdrijven van de korven. Krioelende, gonzende arbeid: de geurige honing ruikt naar tijd.

Vergilius, *Aeneis* 1.430-436

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	ceceidi	casum*
caedo	ceceidi	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum

instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexi	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	rui	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus

traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

